

»Langt mere eventyrligt end historisk«

Om Grundtvigs forhold til England

Af Helge Grell

I

Ved afslutningen af sin fjerde Englandsrejse skriver Grundtvig i et brev til dronning Caroline Amalie som var den, der muliggjorde denne rejse, at han nu forlader England, »som ikke blot har havt en afgjørende Indflydelse paa mit lille, men paa hele Menneske-Slægtes Levnetsløb«. Han fortsætter med at skrive: »Mit aandelige Forhold til England er vist nok langt mere eventyrligt end historisk, men just derfor har mine Besøg en poetisk Virkelighed, om ikke for andre dog for mig selv«. Poetisk talt føler Grundtvig sig efter disse besøg 10 år yngre, fordi gamle minder er blevet oplivet hos ham sammen med nye forhåbninger (Danskeren, 1891, s. 213).

Hvad Grundtvig med disse ord peger på som sin opfattelse af disse Englandsrejsers betydning for ham, bliver forståeligt, når de sættes i relation til de forventninger, han nærrede i forbindelse med disse besøg. For de tre første Englandsrejsers vedkommende er hans forventninger i første omgang knyttet til, hvad studiet af de angelsaksiske manuskripter, ikke mindst af Bjovulfskvadet, kan komme til at betyde for ham og hans universalhistoriske anskuelse. Men hertil kommer endnu en forventning, som studiet af disse manuskripter har aktualiseret for ham: han ønsker at få de Englændere, han kommer i berøring med, og gennem dem hele det engelske folk, til at tilslutte sig den universalhistoriske anskuelse, han er nået frem til.

For den sidste rejses vedkommende er der tale om forventninger på to områder. I et brev til Ingemann før afrejsen 1843 skriver han: »Jeg skal nu gjøre mit Bedste i Engelland med at puste til alt, hvad der mulig kan blusse op for den historiske Oplysning og folkelige Dannelse, som jeg endnu troer er ikke lidet, og kan den Sag først gjøre Kæmpe-Skridt derovre, tør vi vel haabe, man hos os faar Mod til en Efterligning i det smaa«.

(Grundtvig og Ingemann, Brevvexling, 1882, (i det flg. forkortet G.I.) s. 258).

Det andet område, han knytter forventninger til, omtaler han i et brev til Gunni Busck, hvor han skriver: »Saa skal jeg da rimeligvis for Alvor støde sammen med de halve og hele Papister i Oxford, og det nytter ikke at dølgge for sig selv, der findes haarde Halse og uomskaarne Hjerter, saa Møien er vis og Virkningen meget tvivlsom« (Gunnis Busck, Et Levnetsløb, 1869, (i det flg. forkortet G.B.), s. 173).

Grundtvig vil ganske vist efter eget udsagn ikke optræde som missionær i Oxford, men som forsvarer af »Mortens og vor Deel i den katholske Kirke og Vor Herre Jesus« (sst.). Men der er al mulig Grund til at betvivle rigtigheden af Grundtvigs udtalelse herom. Det fremgår med al muligt tydelighed af hans egne udsagn i andre sammenhænge, at han på alle sine Englandsrejser har benyttet lejligheden, når den bød sig, til at redegøre for sin universalhistoriske og sin kirkelige anskuelse med henblik på at få dem, han kommer i forbindelse med, til at tilslutte sig hans opfattelse på disse områder.

Mens det er ganske åbenbart, at Grundtvigs forventninger til udbyttet af studiet af de angelsaksiske manuskripter under hans tre første Englandsophold tilfulde bliver opfyldt, forsåvidt som de efter hans egen opfattelse underbygger hans universalhistoriske anskuelse, forekommer det lige så klart, at hans forventninger til disse rejser, betragtet som »missionsrejser« for denne anskuelse, ikke bliver opfyldt.

I min bog »England og Grundtvig« (i det flg. forkortet E.-Gr.), som beskæftiger sig med Grundtvigs tre første Englandsophold, har jeg gengivet en række udsagn af ham, som bekræfter dette. Her skal blot henvises til udkastet til hans »Prospectus« fra 1830 i forbindelse med den planlagte publisering af de angelsaksiske manuskripter.

Her peger Grundtvig på to forhold, som for ham giver disse manuskripter en enestående betydning. De vidner for det første om karakteren af menneskeslægtens universalhistorie, og dernæst peger de for ham at se på det engelske folks centrale placering i denne historie, fordi det er gennem dette folk, at kontinuiteten bevares til antikken og dermed til det, man engang betegnede som »humanisme«, som ellers ville være gået tabt i det kaos,

som følger efter det vestromerske riges undergang. Endelig peger disse skrifter hen på, at det er gennem det engelske folk, kristendommen forplantes til Tyskland og Norden på en måde, så dette lykkes i disse folk. (E.-Gr., s. 33 flg.). Men om dette og de konsekvenser, Grundtvig drager deraf, taler han for døve øren, hvad han da også selv er opmærksom på på trods af enkelte mere optimistiske udtalelser. Det fremgår med al ønskelig tydelighed af hans stadig gentagne bebrejdelse mod de Englændere han møder, og i øvrigt mod det engelske folk som helhed, for hverken at have et historiesyn eller en historieskrivning, der lader sig forene med hans universalhistoriske anskuelse (cf. E.-Gr., s. 118 flg., 129, 134).

Ser man bort fra hans syn på sin Cambridgebekendtskabskreds i 1831, er hans holdning til de Englændere, han i øvrigt kommer i forbindelse med på sine 3 første Englandsbesøg, oftest kritisk og negativ. Det kan have flere årsager, men det kan næppe have haft positiv betydning for hans vurdering af dem, at han ikke har kunnet finde lydhørhed hos dem for sin universalhistoriske anskuelse og Englands plads i den (cf. E.-Gr., s. 36 flg, 48 flg.).

Grundtvigs generelle vurdering af de kulturelle og kirkelige forhold i England efter de tre første Englandsrejser ligger helt på linje med hans her gengivne synspunkter i forbindelse med Englændernes holdning til hans universalhistoriske anskuelse og deres placering i den. Både i »Nordens Mythologi« 1832 og i håndbogen i verdenshistorien fra de følgende år finder man atter og atter en kritik af det engelske folk af samme karakter. Den adskiller sig i øvrigt ikke væsentligt fra hans synspunkter i verdenskrønikerne fra 1812 og 1817 (cf. E.-Gr., s. 15, 19 flg, 115 flg.).

Det engelske folk betragter han som i helt overvejende grad behersket af et materialistisk-utilitaristisk menneskesyn. Det er åndløst og uden historiesyn, og dets kirkelige situation er præget af den anglikanske kirkes dybe forfald og dens isolation fra det engelske folk.

Grundtvig er ikke enestående med disse betragtninger. Han har hos samtidens englændere kunnet finde ganske tilsvarende vurderinger af Englands kulturelle og kirkelige situation (cf. E.-Gr., s. 50 flg, 56).

På baggrund af Grundtvigs nøgterne og kritiske vurdering af England og det engelske folk, af hans personlige erfaringer under Englandsbesøgene og ikke mindst hans oplevelse af en næsten total mangel på lydhørhed for hans universalhistoriske anskuelse kunne man som en konsekvens heraf forvente hans definitive opgivelse af ethvert positivt syn på det engelske folk. Men det er ikke tilfældet. Uanset alle nok så nedslående vurderinger og erfaringer fastholder han sin opfattelse af det engelske folks betydning i universalhistorisk sammenhæng, således som han opfatter den. Det engelske folk ser han uforandret placeret centralt i denne anskuelse. Han lader sig åbenbart ikke rokke fra sin overbevisning om, at England har en afgørende rolle at spille i den altomfattende krisesituation for menneskeslægten, som han for alvor har fået øjnene op for under sine tre første Englandsophold, og som han betragter som værende af universalhistorisk betydning. Han fortsætter ufortrødent med at argumentere for sandheden af sin opfattelse af dette forhold. Det gør han gennem sin tolkning af Englands historie på basis af sin universalhistoriske anskuelse. Den siger ham, at det engelske folk, trods dets åbenbare savn af et sandt menneske- og historiesyn, alligevel gennem sin historie afslører træk, som for ham beviser, at Nordens Kæmpeånd stadig, omend aldrig så svagt, lever i det.

Den er til stede som en folkets arv i de angelsaksiske manuskripter; men den er også nærværende, og det er ikke mindre afgørende, som en nutidig realitet i dette folk i den »naturreligion«, som stadig lever i folket. Herom skriver Grundtvig i »Nordens Mythologi«, 1832: »Nordens Natur-Religion er kienkelig endnu den Dag i Dag fornemmelig i England, - da vi der ei blot ser døde Mindes-Mærker af en forsvunden Kæmpe-Tid, men seer ved hvert andet Skridt med Forbauselse, hvorledes Nordens Kæmpe-Aand endnu stræber at afbilde den høie Tanke-Flugt og Alt giennemgribende Virksomhed, den ikke længer formaaer i Ord at udtrykke« (Grundtvigs Udvalgte Skrifter v. H. Begtrup i (det flg forkortet Us.), Us5, s. 507).

Denne naturreligions indhold bestemmer Grundtvig således: den omfatter en tro på, at det timelige liv som årsag har et evigt liv »og maa, hvor en deraf begeistret Kraft ogsaa kæmper derfor, ogsaa føre dertil« (sst., s. 506). En bestemmelse, som bærer

præg af hans syn på, hvad der er kernen i nordisk mytologis menneske- og livssyn. Således kan Grundtvig skrive samtidig med, at han i det følgende mener at kunne konstatere om det engelske folk, at i det er »den christelige Anskuelse mere død og magtesløs end andensteds og at nordisk Hedenskab kun kendes i dunkel, forældet Skikkelse« (sst.).

Kontrasten mellem på den ene side Grundtvigs nøgterne og kritiske vurderinger af England og det engelske folk og af hans bitre erfaringer fra de tre første Englandsrejser, og på den anden side hans syn på det engelske folk i universalhistorisk sammenhæng, synes uovervindelig. Men begge synspunkter er side om side til stede hos Grundtvig. Det tør siges, at han allerede efter de tre første Englandsbesøg lever op til sine ord fra 1843 i sit brev til dronning Caroline Amalie (cf. her, s.145). Hans holdning eller rettere begge hans samtidige og tilsyneladende modstridende holdninger kan med rette betegnes som langt mere eventyrlige end historiske.

Noget af en forklaring på Grundtvigs modsætningsfyldte forhold til England har han selv givet i sit store digt »Nordens Aand« fra 1834, der som tydelig baggrund har hans tre første Englandsrejser.

Heri siger han om sit første møde med England, at det på forhånd var præget af, at han »tænkde som en Saga-Dyrker/-Meer på Angler end paa Tyrker«. M.a.o.: det er den angelsaksiske fortid i England, som han er optaget af. Men så fortsætter han:

»Gik jeg studsende i »Tragten«
Under Themsens Bølge-Tag,
Og beundred Tanke-Kraften
Meer end alle Murstens-Lag
Skosed, hvad jeg ej kan lade,
Britten for hans lave Stade,

-

Immer svæved over Isse
Noget frit for Støvets Baand,
Noget, som jeg veed tilvisse
Selv sig kalder Nordens Aand,
Nær ved Isserne i Thule
Ved de Graa som ved de Gule«, (Us.8, s. 41, v. 4,5,7).

Grundtvigs holdning til England i digtet er den, at han på den ene side skoser Englænderne for deres lave stade i forhold til hans universalhistoriske anskuelse, så han atter og atter må betegne dem som åndløse. Men på den anden side, stillet overfor netop bedrifter i den håndgribelige verden, som Themstunelen og andre storslåede projekter, tvinges han af tankekraften, som ligger bag dem, til at se Nordens ånd, om end incognito, som nærværende og virksom i dem.

Og videre definerer han så i sit digt denne Nordens ånd som bedriftens ånd (sst., s. 48). Ganske vist udfører Nordens ånd sine største bedrifter i ord og skrift, men det forholder sig sådan, at hvad den på den måde spår om, virker den også til at sætte i værk (sst.). På Michaels ø, England, hvor Grundtvig anser Michael just som udtryk for Nordens ånd, forholder det sig sådan, at

»hver Aand det mærker,
Hver end halv sig selv han glemt,
Thi for Daad og Kæmpeværker
Falke-Syn han har bestemt,
Fandt dertil uhyre Kræfter,
Drift og Mod og Greb derefter« (sst., s. 48).

Her er det sagt, hvad Grundtvigs Englandsbesøg kommer til at betyde for ham, trods alt, hvad han kan skose Englændere for, og trods hans fiasko med at vække det engelske folk af åndløshed og selvforglemmelse til syn for, hvad Nordens ånd har at betyde.

Det må vist indrømmes, at for at få øje på Nordens ånds tilstedeværelse i England i 1830erne og 1840erne kræves der virkelig et falkesyn; men det skaber denne ånd åbenbart selv iflg. Grundtvig derved, at den peger hen på

»Stor-Bedrift med Mund og Haand
Nyt, som til det Gamle svarer,
Saa sig Aanden selv forklarer« (sst., s. 48).

Der er altså en sammenhæng mellem det at tænke som »Saga-Dyrker«, Grundtvigs forudsætning for at møde det engelske folk, og så dette at få blik for nutidens situation og forbindelsen mellem åndens og håndens verden, netop det, som man har betegnet som Grundtvigs omvendelse til virkeligheden.

Digtet »Nordens Aand« rummer nøglen til forståelse af Grundtvigs forhold til England og det engelske folk. Der er her ikke tale om, at han lader sin universalhistoriske anskuelse overvinde, hvad der for ham står som historiske kendsgerninger vedrørende dette land og dets folk i dets aktuelle situation. Der er derimod tale om noget virkelig »eventyrligt«, hvorved han får »falkeblik« til at se »nyt, som til det gamle svarer/ saa sig Aanden selv forklarer«.

Som »Saga-Dyrker« har han haft denne nøgle med sig hjemmefra, og i England bliver den midlet til at åbne døren til nutiden og til i et »falkesyn« at se, hvad han i brevet til dronning Caroline Amalie betegner som »poetisk Virkelighed«, og som kommer til at præge hans værker efter de tre Englandsrejser i resten af hans liv.

II

Om Grundtvigs fjerde Englandsophold gælder som om de tre første, at den som »missionsrejse« betragtet må betegnes som ganske resultatløs. Han har som nævnt i de tidligere omtalte breve til henholdsvis Ingemann og G. Busck (cf. her s. 1 og 2) selv med al mulig klarhed tilkendegivet sin hensigt med denne rejse.

I sin afhandling »Til belysning af Grundtvigs Englandsrejse 1843« (Kirkehistoriske Samlinger, 1972, s. 97 flg.) skriver P.G. Lindhardt, at denne rejse var »helt bestemt af et kirkeligt sigte«, nemlig at komme i debat med Oxfordrørets ledende mænd om den kirkelige anskuelse. Heri har han ret; men der er al mulig grund til i den forbindelse af hæfte sig ved, hvad Grundtvig selv gør opmærksom på i sit brev til Ingemann som sit motiv til at besøge England, nemlig at virke for opvækkelse af historisk oplysning og folkelig dannelse. Det synes nemlig, som om dette motiv har forbindelse med hans hensigt om at debattere sin

kirkelige anskuelse med Oxforderne. Det fremgår af Grundtvigs afhandling, »De Nye Anglicaner« fra 1842, altså året før han tiltræder sin rejse (Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi, 1842, s. 117 flg.).

Her peger Grundtvig, som han gør i »Nordens Mythologi« 1832 og i håndbogen i verdenshistorien fra de følgende år, på, at i England får forholdet mellem folkeånd og kirkesyn, som overalt er aktuelt i det nittende århundrede, sin særlige karakter. I England er Nordens kæmpeånd stadig levende og virksom, men ganske vist i to skikkelser, en normannisk og en angelsaksisk (ovenanførte skrift, s. 119). Den sidstnævnte er i Grundtvigs universalhistoriske anskuelse den positive og antiromerske, som han sætter sin lid til i forbindelse med sit syn på Oxforderne og den engelske kirkes fremtid. »Hvad Ende det derfor end tager med deres (Oxfordernes) Theologi og Forhold til Christendom, vil de nok lære folkelig og borgerlig at stikke Fingeren i Jorden og lugte hvor de er«, nemlig i en tid, hvor den normanniske ånd ikke længere kan gøre sig gældende, og hvor »det angelsaksiske Element - vil blive herskende« (sst., s. 143-144).

Grundtvigs positive forventninger til Oxfordrøret knytter sig i denne afhandling netop til dette forhold. Hans tanker her, så at sige på tærsklen til den fjerde Englandsrejse, viser, at der foreligger en tydelig kontinuitet i forudsætninger hos ham mellem hans første tre rejser og Englandsbesøget 1843. Det gør det nærliggende at forestille sig, at Grundtvig i sine samtaler med Oxfordrørets ledende mænd har fremført tanker og synspunkter i forbindelse med fremstillingen af sin kirkelige anskuelse, som knytter denne til hans universalhistoriske anskuelse vedrørende det engelske folk. Hvis det er tilfældet, har det næppe fremmet en positiv dialog mellem Grundtvig og Oxforderne.

I sin afhandling om Oxforderne, der som sit hovedanliggende har en »recension« af nr. 90 af »Tracts for the Times« forfattet af Newman og dennes brev til biskoppen i Oxford til forklaring af indholdet af denne tract, er Grundtvigs holdning til Oxfordrørets teologi særdeles kritisk, samtidig med at han, som nævnt, ser positivt på bevægelsens muligheder for at få en gunstig indflydelse på udviklingen i engelsk kirkeliv. Et forhold, som på en måde afspejler sig i hans vurdering af bevægelsens mænd. De »udgjør hele Bispe-Kirkens Aandskraft og videnskabe-

lige Styrke«. De er præget af »dyb Alvor og videnskabelig Dygtighed«. Og der er hos dem tale om »aaben og ædel Fremgangsmaade, forsvarlige Slag, som baade er sikre og følelige« (sst., s. 120).

I et brev til sin søn, Sv. Grundtvig, som var hans rejseledsager i 1943, skriver Grundtvig »Jeg har set baade Mr. Newman og Dr. Pusey og fundet i dem overordentlige Mænd, som godt var værd at rejse for. - Newman er et stort Geni« (brevet er trykt i Gads Danske Magasin, 1931, s. 410). Men i et brev fra samme dag, 25. juni 1843, til Lise Grundtvig er tonen en noget anden. Her hedder det om Newman, at vel har Grundtvig fundet alvor og dybde i Newmans prædiken, men han må beklage, »at han slet ingen Lyst synes at have til at høre andre end sig selv« (Grundtvig-Studier, 1952, s. 45-46). Det kan ikke undre, at Grundtvig derfor må betegne en samtale med Newman som »meget fattig« (sst.). Det forekommer ikke usandsynligt, at Englændernes reaktion på Grundtvig som samtalepartner har været den samme som Grundtvigs overfor Newman. I et brev til P. Rørdam efter Grundtvigs hjemkomst er hans karakteristik af Newman endnu mindre positiv. Han beskriver her Newman som den »som det synes iskolde, men stærke og snilde og utrættelige, som er Sjælen i det Hele« (»Blade af Peter Rørdams Levnetsbog«, 1, s. 298). Grundtvigs vurdering af Newman er åbenbart betydeligt svingende. Det kan i øvrigt ikke undre, at de to mænd har haft nogen vanskelighed ved at komme på talefod med hinanden. Som personligheder synes de at have været af diametralt modsat type, hvad man får et stærkt indtryk af, når man læser Owen Chadwicks karakteristik af Newman i »Newman« (Oxford, 1983, s. 5-16).

Samtalerne mellem Grundtvig og Newman fandt i øvrigt sted på et tidspunkt, hvor Newman befandt sig i en krise m.h.t. sit forhold til den anglikanske kirke, hvad der næppe heller har begunstiget deres møde.

Men i øvrigt synes Grundtvig, ganske som på de tre første Englandsrejser, at have haft et beskedent udbytte af sit møde med englændere. Det er så meget mere mærkeligt som han på sin fjerde rejse, modsat de første tre rejser, fik lejlighed til at møde endog meget betydelige mænd med en central position i engelsk kultur- og kirkeliv. Blandt dem skal her blot nævnes

Richard Whately og Thomas Chalmers. Om Richard Whately, i 1843 ærkebiskop i Dublin, og en central skikkelse i engelsk kirkeliv, har Grundtvig blot at bemærke, at han blev han indført hos »hen i Vejret, kun til liden Fornøjelse paa begge Sider« (Grundtvig-Studier, 1952, s. 57). Thomas Chalmers, som Grundtvig besøger få måneder efter, at han har gennemført sit brud med den skotske nationalkirke og står i begreb med at begynde sin kampagne for folkeoplysning i frikirkeligt regi, betegner han som en »godmodig og kraftig Olding«, »der slet ikke kunde finde sig i mine kirkelige Begreber« (Danskeren, 1891, s. 212 og Grundtvig-Studier, 52, s. 57). Grundtvigs omtale af Chalmers som en olding, han er født 1780, kan nok give anledning til at overveje, om Grundtvig også har opfattet sig selv som en olding, kun tre år yngre end Chalmers som han er. Hans gamle bekendt fra de tre første Englandsophold, John Bowring, får endnu en sidste kritisk bemærkning med på vejen ved at blive betegnet som en »godmodig Vindmager« (sst., s. 48-49). Betegnelsen »godmodig« i Grundtvigs personkarakteristik synes just ikke at høre til de mest positivt ladede i forbindelse med de personer, han omtaler i sine breve.

Med de to førstnævnte mænd kunne Grundtvig ellers have haft en god lejlighed til en samtale om både spørgsmålet om forholdet mellem stat og kirke og om »national education«. Spørgsmål, som begge de to har skrevet væsentlige afhandlinger om med særdeles markante meninger. De samme spørgsmål optog i øvrigt også Oxforderne, men om samtaler herom med nogen af de pågældende har Grundtvig intet meddelt i sine breve eller i anden sammenhæng.

I forbindelse med en omtale af personer, Grundtvig har mødt på sin fjerde rejse, kan det give anledning til undren, at han ikke med et ord selv omtaler sit møde med S.T. Coleridges to sønner, Hartley og Dervent Coleridge. Hartley Coleridge var en i samtiden værdsat digter, og Dervent Coleridge en fremtrædende person i den pædagogiske debat i England og forfatter til skrifter vedrørende undervisning. Fr. D. Maurice dedicerede 2. udgave af sit hovedværk »The Kingdom of Christ« til ham, og et af Dervent Coleridges skrifter »A Letter on the National Society's Training schools for Schoolmasters« findes opført i »Fortegnelse N.F.S. Grundtvigs efterladte Bogsamling«, 1873 (nr. 7734).

Grundtvigs møde med Coleridgesønnerne er ikke omtalt af ham selv i breve eller andensteds, men nævnt i Sv. Grundtvigs dagbogsoptegnelser (cf. Gr.-St., 52, s. 71).

Grundtvigs optimistiske forventninger til et møde med Oxforderne, som præger hans artikel om de ny anglikanere, synes efter hans hjemkomst fra den fjerde Englandsrejse afløst af betydeligt mere neddæmpede vurderinger af dette mødes betydning og resultat. Han har ikke fundet virkeligt og afgørende gehør for sin kirkelige anskuelse hos bevægelsens ledende folk og heller ikke andensteds. I sit første brev til Ingemann efter hjemkomsten, 30.9.1843, skriver han ganske vist, at hans rejse har været rig på mærkelige møder med folk i Oxfords kollegier, men »hvad jeg imidlertid hverken saa eller hørte var levende Redskaber for den Kæmpeand, der ingensteds har paatrykt det døde saa umiskjendelige Præg og gjør endnu daglig incognito forbavsende Mesterstykker. Ogsaa i en Del af de ny Anglicaneres Skrifter sporer man vel tydelig hans Indflydelse, men selv er de dog alle sammen, saa vidt jeg kunde mærke, aandløse«. Lidt senere i det samme brev mener han at kunne konkludere om Oxfordernes virksomhed, at der her er tale om »en ny Vise og en gammeldags Roman, der løber ud på det samme«, nemlig »den gamle Paveaand«, og han fortsætter med at skrive: »Det højere og dybere i Folkelivet ved de ej engang at skatte, langt mindre at raade med, og selv Modersmaalet hindrer deres Overtro paa den latinske Messe og Grammatik dem fra at føre sig ordentlig til Nytte« (Gr.-I., s. 262-263).

Det fremgår tydeligt nok af det her citerede, at Grundtvig netop er blevet skuffet på det punkt, hans optimisme i artiklen om de ny anglikanere hviler på: muligheden af, at Oxforderne skulle kunne finde deres folkelige ståsted og derved blive behersket af den angelsaksiske folkeånd. (cf. her s. 8) Men ganske opgivet sit håb til Oxforderne har han dog ikke. Lidt længere fremme i samme brev til Ingemann hedder det, at kommer de alligevel i bevægelse i retning af det, som det angelsaksisk-folkelige står for, »da maa vi (Danskerne) tage os i Agt paa Jærnbanen, at de ikke kører os i Kvas, og være glade, naar vi ser, de damper os forbi«. Alligevel er det uvist, hvilken retning Oxforddrøret vil tage, »om Engelskmanden vil vise os anden Vej end

den gamle ad Helvede til«. Det går i alt fald ikke an at følge dem i blinde.(sst.)

I et brev til P. Fenger en uge senere skriver han om forholdene i England: »Det hjertelige er der saa gruelig lidt af, og Betragtningen af Salighedens Sag er sædvanlig saa løs, at man trættes ved at tale derom, ligesaavel naar man bifaldes, som naar man modsiges«. »Det Oxfordske Røre paa Kirkeveien vil i Guds Haand være et stort Middel til at bane den for alle dem, der endnu spørge om »de gamle Stier«, men Grundtvig er af sit møde med Oxforderne alligevel blevet overbevist om, at vi i Danmark »med Guds Hjælp maa sejle vor egen Sø«, altså uden forventning om at kunne hente hjælp fra og uden at kunne slå følge med Oxforderne. (Breve fra og til N.F.S. Grundtvig, 2, s. 382-383). Helt forgæves mener han dog ikke hans samtaler med Oxforderne har været. Han fortsætter med at skrive: »Nogle fandt jeg dog af de forskellige Partier, som var tilbøjelige til at lade Daabspagten gjælde og gjøre Skiel mellem Paven som mellem de Vantro og os - saa Papisteriet vil dog nok selv i England snart møde kirkelig og christelig Modstand istedenfor den blot bibelske og nasjonalistiske« (sst.).

På linje med dette brev udtaler Grundtvig sig i et brev fra 15.9.1843. Her konstaterer han, at han ved sit møde med Oxforderne fandt deres »Principer endnu mere papitiske end jeg havde ventet«, men han fik dog lov til overfor dem at udtale sig »baade frit og drøit, og var end de fleste ny Anglicaner haarde Halse, saa var det dog ikke hos dem, men hos Dissenters og de saakaldt »Evangeliske« jeg fandt døve Øren, og Adskillige studese dog ved at see, hvor urokkelig en Klippe Daabspagten er, og selv cursing Palmer ømmede sig ved de Stød han fik af den«. (»Blade af P. Rørdams Levnedsbog«, 1, s. 298).

Grundtvigs Englandsrejse 1843 har, som den foregående fremstilling viser, ikke medført nogen væsentlige ændring i hans syn på England og det engelske folk. Hans syn på dette folk og hans holdning til det er bestemt af samme anskuelse som den, der også er afgørende for hans opfattelse efter de tre første Englandsrejser.

Uanset at hans fjerde rejse som sit hovedsigte havde at bringe ham i dialog med Oxfordrørets ledende mænd, er det nemlig, som efter de tre første Englandsrejser, hans universalhistoriske

anskuelse og det engelske folks plads i den, der er afgørende for hans vurdering af dette folk. Den er det, som også efter den fjerde rejse gør det muligt for ham, trods en nok så skarp kritik af engelske forhold i almindelighed og af Oxfordrøret i særdeleshed, at bevare sin overbevisning om det engelske folks særlige betydning. End ikke Oxfordernes teologi med dens kirkesyn og deres mangel på gehør for Grundtvigs kirkelige anskuelse formår at rukke ham i, at Nordens ånd, og hvad den står for for ham, vil sejre i det engelske folk og den anglikanske kirke. Måske endda medvirke til at skabe lydhørhed for hans kirkelige anskuelse i engelsk folkelig skikkelse.

Grundtvig har ikke uret, når han i sit brev til dronning Caroline Amalie betegner sit forhold til England som »langt mere eventyrligt end historisk« (cf. s. 145), for så vidt som ordet eventyrligt er rammende for en holdning, hvor et uopgiveligt historiesyn formår at hævde sig samtidig med en anerkendelse af den uafviselige historiske kendsgerning hos den samme person. For Grundtvig skabte den situation, hvad han selv i samme brev kalder »poetisk Virkelighed«, og dermed selve den problemstilling, som hans skrifter præges af efter hans Englandsbesøg.

Der er yderligere to forhold, som Grundtvigs fjerde Englandsrejse gør det nærliggende at omtale, selvom de ikke direkte vedrører hans holdning til England og det engelske folk.

Det kan, som allerede antydtes i forbindelse med omtalen af Grundtvigs møde med Coleridges sønner, undre, at han så at sige udelukkende på denne rejse søger nærmere forbindelse med mænd, der tilhører Oxfordernes kreds, og mænd, som på universitetskollegierne er Oxfordernes modstandere. Richard Whately og Thomas Chalmers er de eneste undtagelser herfra, og mødet med begge har været ganske kort. Når man som Grundtvig i 1843 besøger England med henblik også på at gøre noget for at sætte gang i historisk oplysning og folkelig dannelse (cf. her s. 145-46), forekommer det mærkeligt, at han ikke har søgt forbindelse med mænd, som var stærkt engagerede i disse spørgsmål, som i 1830'erne var højaktuelle og omfattende debatterede i samtidens tidsskriftlitteratur, gennem hvilken Grundtvig var særdeles velorienteret om, hvad der skete på disse områder i

England. Han kan derfor heller ikke have været uvidende om Thomas Arnolds, Thomas Chalmers's og Fr. D. Maurices skrifter vedrørende disse spørgsmål. I 1833 udkommer Arnolds »Principles on Church Reform«, i 1838 Chalmers »Lectures on the Establishment and Extension of national Churches« og samme år Maurices »The Kingdom of Christ«, der året efter følges af »Has the Church or the State the power to educate the Nation?«

Noget af forklaringen på, at Grundtvig ikke har søgt forbindelse med f.eks. Maurice, der i 1843 var professor ved »Kings College« i London, kan være, at Nugent Wade, den tidligere engelske legationspræst i Helsingør, hos hvem Grundtvig boede i London, og som ledsagede ham på rejsen i 1843, selv var optaget af Oxfordrøret og havde gode kontakter til dets ledende folk.

Men uanset, at Grundtvig ikke selv omtaler, at han har været bekendt med Arnolds og Maurices skrifter, vil en undersøgelse af disse mænds tanker om forholdet mellem stat og kirke, om folkelighed, folkelig oplysning og kirkesyn set i relation til Grundtvigs synspunkter på disse områder kunne tjene til yderligere belysning af hans forhold til England.

Det andet forhold i forbindelse med Grundtvigs sidste Englandsrejse, som det vil være af betydning at søge undersøgt, er hele spørgsmålet om, hvad der bortset fra holdningen til den apostolske bispesuccession og det dertil knyttede kirkesyn, skiller Grundtvigs og Oxfordernes synspunkter, og hvad der evt. skulle have kunnet bygge bro mellem dem.